

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 81'1:316.47

Н. Л. Замкова

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

ДО ПРОБЛЕМИ ТИПІВ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Представлено типи мовної політики; здійснено аналіз особливостей кожного з типів на прикладах імперсько-колоніальних владних практик у мовній сфері; з'ясовано, що антитезою різних моделей диглосії є європейські практики реального білінгвізму.

Ключові слова: мовна політика; тип мовної політики, диглосія, білінгвізм.

Представлены типы языковой политики; осуществлен анализ особенностей каждого из типов на примерах имперско-колониальных властных практик в языковой сфере; выяснено, что антитезой различных моделей диглоссии выступают европейские практики реального билингвизма.

Ключевые слова: языковая политика; тип языковой политики, диглоссия, билингвизм.

The article performs types of language policy, the characteristics of each of the examples of types of imperial-colonial governance practices in the field of language are analyzed; it is found out that the antithesis of different models of diglossia are European practices of real bilingualism.

Key words: language policy; the type of language policy, diglossia, bilingualism.

Вступ. Мовна політика, активним суб'єктом якої є Держава, кристалізується як імперативне усвідомлення вимог «Великого Іншого» як основи Символічного Порядку, носієм якого виступає Суспільство в специфічному, дюркгеймівському сенсі.

Актуальність теми пов'язана з фактом постійної акцентуації «мовного питання» за майже двадцять п'ять років незалежності України. Незважаючи на те що за цей період відбулася безліч наукових заходів, на яких обговорювалась зазначена проблема, а також те, що кожен з українських президентів ставив за мету запропонувати ефективне вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні та на рівні масової свідомості, тема відносин між державною українською мовою, іншими мовами багатонаціонального населення України й іноземними мовами постійно виникає в публічному просторі.

Питому вагу питання міжмовних відносин займає в проблематиці націєтворення та відносин між державною політикою й формуванням нації, між державою та культурою, між культурою й ідеологією. Серед досліджень українських авторів можемо назвати роботи В. Бега, О. Білого, П. Вознюка, Л. Губерського, І. Дзюби, І. Довгіча, П. Коріненко, В. Котигоренко, І. Кресіної, Н. Латигіної, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Поповича, О. Ресента, М. Розумного, З. Самчука, А. Фісуна, Б. Харахаша, О. Шевченка, О. Шумілова та багатьох інших. Серед

західних дослідників зазначеної проблеми слід назвати А. Бад'ю, Е. Балібара, І. Бібо, І. Валерстайна, Ф. Лаку-Лабарт, Ж. Нансі, Ф. Серса, Дж. Серла, Е. Томпсон і багатьох інших.

Мета статті – аналіз типів мовних політик, особливостей кожного із типів на прикладах імперсько-колоніальних владних практик у мовній сфері.

Антитезою різних моделей диглосії виступають європейські практики реального білінгвізму.

Так, у змістовній статті І. Попеску «Теоретичні аспекти мовної політики» [7] йдеться про ту роль, яку відіграє «Традиція» для вибору елітами типу «мовної політики». Так, учений зазначав, що в ситуації вибору елітою типів мовної політики можуть бути висунуті тези про відсутність «Великої Традиції» (і в цьому випадку мають місце так звані «екзогосні» або «багатомовні» держави). Цей тип автор умовно називає «тип А». «Тип В» передбачає наявність такої «Великої Традиції», у цьому випадку створюються «ендогосні» (або «одномовні») держави. Нарешті, останній «тип С» передбачає наявність кількох «Великих Традицій», які знаходяться у відносинах суперництва. Інтерес, який викликає останній тип, пов'язаний з тим, що він передбачає протиставлення не тільки на рівні символічних конструкцій, але й на рівні самих еліт як Центрів Сили або «владних інстанцій». Необхідно зазначити, що «тип С» притаманний такій країні, як Україна.

Наведені типи добре ілюструють складні відносини між владними інстанціями в процесі вироблення «мовної політики». Так, в рамках «типу А» має місце суперечка між «державністю» та «націоналізмом», тобто між *інституційним* та *символічним*. «Тип В» є найменш конфліктний різновид мовної політики, оскільки, на думку автора, тут збігаються «націоналізм» та «державність» (а в нашій термінології – інституційне та символічне). У випадку наявності автохтонного населення та прийнятності такої моделі мовної політики для більшості населення така політика має всі шанси на успіх. Щодо «типу С», то він найбільш небезпечний та містить загрозу сепаратизму. Практично цей тип починає домінувати в тих західних країнах, які закріпили *мовний білінгвізм* у правовий спосіб і тим самим нібито вирішили мовну проблему.

Безсумнівно, наведена типологія дещо спрощена, оскільки в реальності наведені типи є змішаними. Так, визначимо, до якого типу віднести «мовну ситуацію» і відповідно «мовну політику» в сучасній Індії. З одного боку, там спостерігається «тип А», оскільки полімовність та поліетнічність роблять неможливим прийняття єдиних координат Символічного відліку в рамках однієї Великої Традиції. Якщо відійти від мовно-символічних параметрів та поставити питання «цивілізаційної ідентичності», то ми побачимо на території цієї країни декілька великих цивілізацій та «культурних традицій» – індуїстської, ісламської, дравідійської та буддистської. Зазначене розмежування не збігається з розмежуванням мовно-етнічним, а якщо й збігається, то лише частково.

Наведене зайвий раз демонструє елементи «типу А» в індійській державі, оскільки там наявна відсутність «Великого Іншого», який би був визнаним усіма членами багатонаціональної спільноти. Внаслідок цього ми бачимо домінування «державного» принципу над «націоналізмом» у мовній політиці. Ці особливості добре відображені в книзі індійського дослідника К. Ганді «Мовна політика в сучасній Індії», яка й досі не втратила своєї актуальності [2]. Як відомо, після 1947 року як державна мова була визнана мова *xindi* (якою користуються близько 40% населення). Однак цей вибір спричинив невдоволення з боку носіїв інших мовних

груп, а саме тамільської чи бенгалі. Таке невдоволення виявляє ознаки «типу С», тобто ситуації протистояння «Великих Традицій» у мові та культурі, носіями якої є індійські еліти.

Для нас цікава форма компромісу, який був досягнутий у результаті спроби зберегти домінування абстрактного «державного принципу» над локальними регіональними націоналізмами. Цей компроміс було досягнуто у формі надання англійській мові статусу *державної*, яка повинна була зіграти роль мови «міждержавного спілкування» без дискримінації окремої мовно-лінгвістичної групи. Цікаві приклади такого типу компромісу ми знаходимо в мовній політиці більшості країн Африки. Певною мірою африканська ситуація є ще більш показовою в плані протистояння двох владних принципів – принципу державного централізму, владної мови бюрократів та адміністрування та влади народної Традиції, яка обумовлює етнічну культуру.

В африканському випадку труднощі використання мови певного етносу як державної впливають не тільки з факту поліетнічності та полімовності, які мають місце в більшості африканських країн, але з тієї обставини, що більшість із зазначених мов не мала усталеної писемної культури та була неприйнятна для виконання владних функцій. Саме тому – як і у випадку з Індією – «мовою влади» найчастіше слугує тут якась з європейських мов (мов колишніх колонізаторів) – англійська, французька, німецька, португальська. Бажання закріпити цей сценарій мовної політики та вирішення проблеми полімовності створило проект так званого «панафриканізму» або формування мовної ідентичності африканського континенту на кшталт континенту американського, де північна частина англійська, а південна – іспаномовна. Наявність самого такого проекту, незважаючи на його утопічність, зайвий раз підкреслює «владні» аспекти мовної політики, де під Владою виступає певна централізована Інстанція.

Слід зауважити, що зазначений сценарій розведення офіційної мови (для виконання владних повноважень) та мов етносів (для побутового спілкування) не є повністю домінуючим. Інколи в ситуаціях з країнами, де мешкають консолідовані етноси, тобто має місце наявність мовно-культурної Традиції, як офіційна мова використовується одна з автохтонних африканських мов. Однак навіть у цьому випадку публічне функціонування автохтонної мови йде поряд з європейською мовою. Вельми цікавим випадком використання мови міжетнічного та навіть міждержавного спілкування за умов полімовності є мова «суахілі», яка є типовою мовою «койне». Нагадаю, що під «койне» розуміють таку мову, яка виникла з метою різного типу соціальних комунікацій (торгових, військових, культурних) на базі близьких діалектів та інтегрує риси деяких інших мов та діалектів.

Пов'язаність з відносно високим рівнем комунікативної взаємодії призводить до того, що «койне» найчастіше є продуктом міської культури [5]. Мова «суахілі» не є винятком. Вона виникла внаслідок інтенсивного спілкування носіїв мов групи *банту* з арабськими мовами, яку принесли торговці. Таку мовну інтерференцію теоретики називають «креолізацією». Феномен суахілі полягає в тому, що вона єдина мова африканського континенту, яка стала мовою міжнародного спілкування великого регіону Східної та Центральної Африки, витиснувши з цієї ролі європейські мови. У наш час на суахілі розмовляє близько 50–70 мільйонів людей.

Серед різновидів мовної політики, які мали переважно дискримінаційний характер маніфестації влади в цій сфері, деякі з них є вельми показовими з погляду наведеної типології. Наприклад, у мовних політиках у рамках державних утво-

рень на кшталт Імперії типовим сценарієм є штучне (іноді насильницьке) зведення «типу С» до «типу В». Такий сценарій був типовим для абсолютистської Франції. Як вже зазначалось, у Франції в Середньовіччі мала місце характерна ситуація «типу С», тобто наявність різних центрів культури, зокрема південної провансальської культури (нагадаймо, що провансальська мова у XI–XIII століттях набула статусу «мови міждержавного спілкування», на якій була створена всесвітньо відома література, зокрема поезія трубадурів) та культури Півночі, на діалекті якої розмовляв тоді провінційний Париж. Також мали місце інші діалекти, на яких говорять у сучасній Франції. Мова йде про сім мов та діалектів – баскський, бретонський, фламандський, ельзаський (або німецький), каталонський та окситанський, на який перетворилася провансальська мова – мова колишньої Великої Традиції.

З'ясуємо, яким чином «тип С» перетворився на «тип В». Як ми відзначали, мова одного етносу була проголошена мовою Єдиної Великої Традиції та Мовою Влади (зокрема, королівського двору). Інші традиції були заперечені, а їх мови – зведені на рівень «регіональних мов», «діалектів» та навіть «патуа». Якщо підвести підсумки зазначених процесів, то в них ми можемо побачити не тільки штучне зведення «типу С» до «типу В», але й імпліцитну присутність «типу А» (в якому, як ми пам'ятаємо, існує конфлікт між «державним» та «етнічним» принципами). У чому виявляється така наявність? Передусім у тому, що імперська Держава проголосила себе єдиним носієм *Символічного*, в той час як культура окремих етносів була зведена до «локально-емпіричного», тобто позбавленого атрибутів символічних та владних складових. Певний тип «автохтонного» етносу, який розмовляв на мові офіційного Парижа, лише приховував «над-етнічний» принцип Держави, який говорив нібито від його імені, а в реальності – від Універсального Розуму.

Ця «над-етнічна» природа французької культури та мовної політики, примат абстрактної державності над множиною конкретних етносів, після загибелі монархії призвела до появи феномена «політичної нації» як суто французького історичного витвору. У перспективі – у повній гомогенізації мовного середовища у Франції, підґрунтям якої була відсутність юридичного закріплення «національних меншин» як носіїв культури та суб'єктів певного владного самоврядування. Такий принцип є типовим для Імперії як типу державності та «типу комунікації». Зазначимо, що Імперію саме з комунікативного погляду розглядав Н. Луман, визначаючи її як «смысловий горизонт комунікації» або як «комунікацію бюрократичних еліт» [4, с. 88]. Тому не дивно, що він застосований у відношенні Імперії як метрополії до своїх колоній. Більше того, він був використаний і після звільнення колонізованих народів з-під диктату Франції, тобто вже в постколоніальному світі.

Як ми вже говорили, у країнах Африки як державні мови найчастіше були використані європейські мови, і саме в цьому факті ми можемо спостерігати опозицію «державне/етнічне», оскільки європейська мова (мова колишньої Метрополії) має риси Символічного, риси Великої Традиції. Її над-етнічне походження дозволяє розглядати її не як місцеве утворення, а ледь не як «Мову Богів», як «голос Трансцендентного». У цю міфологему імперського різновиду «типу В» повністю вписувався проект «Франкофонії» відносно африканських країн – колишніх колоній. За цим проектом стояла Франція та франкофонна Канада. Він полягав у збереженні в цих країнах (передусім це Алжир, Туніс, Мадагаскар) статусу французької мови не тільки як мови офіційної (поряд з мовою пануючого етносу), але й Мови Великої Традиції, мови майже *сакральної*. Таким чином, за лаштунками мовного білінгвізму імперський спадок приховував фактичний сценарій *диглосії*.

Підбиваючи підсумки аналізу щодо мовної політики імперського типу, зазначаємо, що в російському контексті також мали місце всі три типи – «тип С» (наявність багатьох етносів та культур), «тип В» (штучне та інколи насильницьке зведення цього різноманіття до «монокультурності»), «тип А» (примат державного над етнічним). У випадку Росії «тип А» був більш виразним, ніж у випадку імперської Франції, оскільки «державність» у російській культурі набагато переважала «народність», а «російськість» (або «загальноросійськість») – власне «руськість».

З погляду виявлених сценаріїв цікавим є аналіз схожості та відмінності між Російською Імперією та Радянським Союзом як її спадкоємцем у сфері державного будівництва, імперського універсалізму, месіанізму та «мовної політики». Взагалі ця тема дуже цікава, оскільки вона безпосередньо стосується сучасної ситуації мовної політики в Україні. Саме тому ми розглянемо тільки ті особливості мовної політики в Радянському Союзі, які краще допоможуть нам зрозуміти особливості можливих типів зазначеної політики в контексті наших попередніх міркувань.

Отже, на перший погляд, мовна політика перших років існування радянської держави йшла в напрямку, діаметрально протилежному імперським типам «владних практик» у мовній сфері. Цей напрямок може бути узагальнений у стратегії так званої *коренізації*. Певним чином така стратегія спиралася на ідеологію звільнення «поневолених» царатом народів та мала потужний *утопічний* та *просвітницький* імпульси. В чому полягала зазначена стратегія? Вона була антитезою мовної експансії Російської Імперії відносно мов малих народів та намагалася надати виміру публічності мовам цих народів, що вписувалося в ідеологему «права націй на самовизначення» водночас ліберальну та комуністичну.

Завдання забезпечення виконання мовних прав малих народів викликало до життя проект «мовного будівництва» періоду 1926–1929 років. У контексті цього масштабного та амбітного проекту цікавою є фігура Є. Поліванова, відомого російського лінгвіста, який очолив цей процес. Зокрема, цей лінгвіст брав велику участь у формуванні національно-партійних кадрів радянського Туркестану та Кавказу. Працюючи над розвитком рідної мови цих народів, вчений побачив, що студенти охоче вчили російську мову і ніяк не могли зрозуміти, навіщо їм потрібна мова етнічна [6]. Таким чином, мала місце типова для колонізованих народів *диглосія*, у рамках якої мова Метрополії була мовою офіційно-публічною, в той час як рідна мова обслуговувала суто побутовий рівень, тобто відтворювала модель «типу А» з опозицією «державна/етнос».

Зазначена мовна політика за сценарієм «мовного будівництва» характеризувалася ще однією цікавою ознакою – створення стандартизованих алфавітів для народів Північного Кавказу, для яких була використана «латиниця».

Час показав дійсно утопічну природу даної ідеї за умов радянської державності, яка мала лише декларативний характер. Подальший розвиток ситуації та трансформації «мовної політики» СРСР йшов згідно з міфологемою, яка була сформульована ще Й. Сталіним у статті «Національне питання та ленінізм». Сутність цієї міфологеми «обґрунтовувалася» за допомогою міфологізованої діалектики «теза-антитеза-синтез» або «заперечення заперечення»: спочатку «розвиток національних мов» (перший етап, тобто антитеза нерозвиненості національних мов та культур), потім створення «спільної міжнаціональної мови» (другий етап – «синтез»). Пізніше ця теза буде «поглиблена» в тезі епохи Хрущова про «розквіт та зближення націй», за якою крилася культурна та мовна «уніфікація» на базі ро-

сійської мови як «імперської» та «державної», та більш пізніх документах брежнєвського періоду.

Подібні світоглядні підвалини зазначеної політики призвели до радикальної зміни вектора мовної політики у 30-ті роки, у рамках якої поширенню російської мови стало приділятися значно більше уваги, ніж збереженню та розвитку мов інших народів країни, тобто принцип державності почав домінувати над принципом етнічності. Про закономірність цього процесу відомий російський лінгвіст В. Алпатов зазначав, що потреба у взаєморозумінні була більш важливою, ніж завдання етнічної ідентичності. Саме тому російська мова стала виходити на перший план, по суті повертаючись до свого статусу часів Російської Імперії.

Неоімперський тип мовної політики тих часів виявив себе в традиційному для Росії поєднанні принципу великодержавності в «культурному дискурсі». У цьому взаємному проникненні владні практики починають виявляти себе на рівні безпосереднього втручання в тонкощі функціонування мови (а не тільки в їх юридичне забезпечення), і таке втручання отримало відому назву «русифікації». Остання виявила себе в зміні латиниці алфавіту народів СРСР на російський тип писемності (цей процес відбувався протягом 1938–1944 років). За В. Алпатовим, згадана русифікація виявила себе не тільки в писемності, але й в установленні норм літературної мови (природно, що цими нормами були норми російської мови та російської літератури) [1].

Штучний та насильницький «тип В», який після 30-х років продовжував встановлюватися на теренах СРСР, чітко проявився в комплексній програмі М. Хрущова з «комплексної денаціоналізації» та мовно-культурної денаціоналізації неросійського населення (згадаймо формулу М. Сулова про «розквіт та зближення націй»). У шкільній реформі 1958 року було зазначене «добровільне вивчення національної мови в школі», статус російської мови як «мови кар'єри» та загальну стратегію на «інтернаціоналізацію». Подальші знакові події в житті радянської державності – прийняття Програми КПРС (1961 року), XXIV з'їзд КПРС, прийняття Конституції 1977 року поглиблювали процес «русифікації» та домінування «типу В», притаманного Імперіям. На відміну від «м'якого» сценарію класичного «типу В», імперський його різновид передбачає сценарій «мовної експансії» та не спирається на етнічний принцип. Цей сценарій показово представлений в наступному свідченні епохи 80-х: «Досвід попередніх періодів розвитку радянського суспільства показав, що доцільні з погляду суспільного розвитку потенційні можливості писемних мов малих народностей СРСР обмежені та не відповідають на цьому новому етапі зростаючим духовним та матеріальним потребам їх носіїв. Останні самі переконалися в тому, що подальший успішний та всебічний розвиток можливий лише за посередництва російської мови, оскільки отримання ними середньої загальної та спеціальної, а також вищої освіти пов'язане зі знанням російської мови» [8, с. 121]. (Тут і далі переклад наш. – Н. З.).

Отже, ми розглянули основні напрямки мовної політики в СРСР і перед нами знову постає питання, з чим можна порівняти основні сценарії такої політики та взагалі які висновки загальнометодологічного порядку можна зробити. Як ми вже зазначали, один з таких висновків полягає в *об'єктивній природі комунікативних зв'язків*, які обумовлюють як владні практики, так і мовну політику. По-друге, питання залишається стосовно порівняння радянського досвіду мовної політики з іншими історичними аналогами.

У контексті цього питання цікавою (хоча й, на нашу думку, методологічно неправильною) є спроба проведення паралелей між мовною політикою СРСР та мовною політикою сучасного ЄС [3, с. 31–34]. Основою для подібного порівняння слугує для Т. Крючкової факт наявності багатьох етносів та багатьох мовних «сімей» як в СРСР, так і в ЄС. Так, за даними дослідниці, у Радянському Союзі були представлені індоєвропейські, кавказькі, тюркські, монгольські, фінно-угорські, тунгусо-маньчжурські, палеоазіатські, самодійські мовні «сім'ї». В ЄС має місце набагато менша репрезентативність мовних сімей, хоча їх чисельність теж досить велика. Так, у цій зоні мають місце індоєвропейські, фінно-угорські, тюркські, семітські мови, також представлений рідкісний різновид у вигляді окремої сім'ї – баскської мови. Серед індоєвропейських мов збільшується чисельність та питома вага слов'янських мов (на сьогодні ними розмовляють близько 63 мільйонів людей).

Однак на цьому схожість закінчується, оскільки мовна політика в Євросоюзі позбавлена або намагається бути позбавленою елементів *мовної експансії*, що знайшло своє чітке втілення у «Хартії регіональних мов та мов меншин». Сама Т. Крючкова відзначає, що мовна політика СРСР з самого початку мала централізований характер, тобто спиралася на типовий «символічний устрій» Імперії – опозицію «Центр/Периферія», в той час як мовна політика Євросоюзу, за її ж словами, має багаторівневий характер, тобто підтримує так звані «слабкі мови», про що свідчить згадана Хартія. Все це свідчить про певну поверховість даного порівняння, а у світлі нашого попереднього викладу матеріалу мовна політика в СРСР подібна до мовної політики в країнах Африки, і ця схожість обумовлена *колоніальною природою* владного та культурного дискурсів країн Метрополії.

Домінування російської мови над місцевими «етнічними мовами» в радянських республіках типологічно однопорядкове з проектом «панафриканізму» або з проектом «франкофонії», який є різновидом панафриканської стратегії. У всіх випадках мова колонізатора є ієрархічно вищою за місцеву мову (явна чи прихована мовна та культурна дискримінація). У всіх випадках вона є універсальною мовою Великої Традиції та водночас Мовою Влади. Більше того, вона *трансцендентна* відносно місцевих мов, тобто не пов'язана з ними жодними зв'язками і тому у сприйнятті населення вважається Вищою Мовою.

Ще один цікавий момент, який об'єднує колоніально-імперські типи мовної політики є відсутність мовної *інтерференції* між мовою-гегемоном та «слабкою» етнічною мовою. Якщо вона і має місце, то ініціюється самою Владою, як це мало місце в політиці *русифікації*, що виявилось не тільки в насадженні слов'янської писемності, але й в установленні норм місцевих мов згідно з моделлю літературної російської мови. Таким чином, цей процес ми можемо назвати «владною креолізацією» або «креолізацією зверху», яка вписується в більш загальну стратегію мовної експансії. Подібна креолізація не має нічого спільного з формуванням мови «суахілі», яка стала наслідком природних процесів «знизу», тобто за відсутності регламентуючої та «нормалізуючої» Владної Інстанції. Інакше кажучи, суахілі виникла унаслідок потреб торгової комунікації, як закріплення процесів такої комунікації, в якій знаходили відбиток інтереси людей.

Саме тому суахілі як «мова міжнародного спілкування» виникла в річищі абсолютно іншої мовної політики, ніж політика владно-імперська; певною мірою суахілі стала альтернативою функціонуванню європейських мов на африканському континенті, що несло відбиток колоніальних та постколоніальних владних

практик. На відміну від ієрархічної основи таких практик, формування функціонального статусу мови суахілі було набагато демократичнішим, тобто таким, яке не принижує гідності етнічних мов африканського регіону, де функціонує суахілі. У цьому контексті є певні аналогії між мовою суахілі та штучною мовою «африканс», яка також являє собою креолізований гібрид голландської, малайської та банту. Як і суахілі, африканс виникла як результат «низового спілкування», в якому був відсутній елемент владного насильства. Єдиною відмінністю у функціональному статусі цих мов є те, що африканс залишилась на рівні максимально спрощеної мови нижчого рівня міжетнічного спілкування, у той час як суахілі має писемність та детально розроблений мовний стандарт, що дозволяє їй виконувати не тільки свою функцію в торговому спілкуванні, але й виконувати функції мови адміністрації.

Такими є основні типи мовної політики та форми «присутності» в них владної інстанції, Символічного, фігури «Великого Іншого», які ми проаналізували на прикладах імперсько-колоніальних владних практик у мовній сфері, які були застосовувані в колонізованих країнах (радянські республіки, Індія, країни Африки, які залишилися в постколоніальному світі). Нами з'ясовано, що антитезою різних моделей диглосії є європейські практики реального білінгвізму.

Бібліографічні посилання

1. **Алпатов, В. М.** 150 языков и политика: 1917–2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства [Текст] / В. М. Алпатов. – М.: Крафт, Ин-т востоковедения РАН, 2000. – 224 с.
2. **Ганди, К. Л.** Языковая политика в современной Индии [Текст] / К. Л. Ганди. – М.: «Восточ. лит. РАН», 1982. – 184 с.
3. **Крючкова, Т. Б.** Языковая политика и реальность [Текст] / Т. Б. Крючкова // Вопр. филологии. – 2010. – № 1 (34). – С. 30–34.
4. **Луман, Н.** Дифференциация [Текст] / Н. Луман. – М.: Логос, 2006. – 320 с.
5. **Мячина, Е. Н.** Язык суахили [Текст] / Е. Н. Мячина – М.: Наука, 1960. – 184 с.
6. **Поливанов, Е. Д.** Родной язык в национальной партшколе [Текст] / Е. Д. Поливанов // Вопр. национального партпросвещения. – М., 1927, с. 109–127.
7. **Попеску, И. В.** Теоретические основы языковой политики [Электронный ресурс] / И. В. Попеску // Русская община // Этнополитика. 29 октября 2003. – С. 34–52. – Режим доступа: <http://www.russian.kiev.ua/material.php?id=9001564>
8. **Современная идеологическая борьба и проблема языка** [Текст] М.: Наука, 1984. – 258 с.

Надійшла до редколегії 27.02.2015